

S. S. MAYZEL: *Türk Dilinde İzafet (İzafet v Turetskom Yazıke,)*
Sov. Cumhuriyeti İlimler Akedemesi yayımlarından M.-L. 1957

Bu eser Türk dilinin ilmî grameri ve genel olarak Türk dilinin yapısı üzerinde araştırmalarda bulunan uzman türkologları göz önünde bulundurarak yazılmıştır. Ana dili Türkçe olan bizim gramercilerimizi birçok fikirleri, belki, ilgilendirmez, onlarca müellifin birçok düşünceleri basit bilgiler olabilir. Fakat Türk dili üzerinde çalışan bir yabancı dilbilgini türkologun Türk dili grameri olaylarından biri üzerinde nasıl çalıştığını göstermesi bakımından bu eser bizim gramercilerimizi de ilgilendirebilir sanıyorum.

Eserin adından da anlaşıldığı üzere müellif bu etüdünde Türkçenin “izafet terkibi”ni konu olarak almış ve onu türlü yönlerden incelemiş, bizim en büyük ve en yeni bilimsel gramer kitaplarımızda ancak 12-15 yaprak tutan bu konu üzerine 185 sayfalık bir monografi meydana getirmiştir. Bu konudan başka, Türk sentaksının en önemli bazı sorularını da “izafet” ve kısmen “sıfat takımları” bakımından inceliyerek bazı orijinal mütalâalarda bulunmuştur. Bu eser, müellifin ölümünden sonra türkolog profesör A. N. KONONOV’un idaresi (redaksiyonu) altında önsöz ve birçok notlariyle yayımlanmıştır. Bu önsözünde Kononov ezcümle şöyle demektedir: “. . . .bu eser telifinden onüç yıl sonra yayımlanmaktadır. . . . Müellif hayatta olsaydı, şüphesizdir ki, eserini basıma hazırlarken birçok yerlerini tekrar gözden geçirir, bazı fikirlerini değiştirir, belki de bazı yerlerini tamamiyle çıkarırmış olurdu. . . . Türk dilinin birçok gramer olaylarını anlatabilen ve herkesçe kabul edilmiş olan terimler bulunmadığı için müellif çok zarurî gördüğü bazı terimler uydurmayı mecbur olmuştur. Bunlardan bazılarını başarılı saymak mümkün değildir. . . . İncelenen bazı meseleler hakkında aydınlatıcı yeni bilgiler elde edilmiş yahut müellifin görüşleri genel olarak kabul edilen görüşlerden kesin surette ayrılmış ise bu hallerde redaktör kendi düşüncelerini not etmiştir”.

S. S. Mayzile göre “Türkçede *İzafet* terimiyle ifade edilen gramer olayı Türk sentaksında anahtar yerinde olduğu gibi bileşik kelimelerin (composita) kuruluşunda da temeldir. Bu gramer olayı bütün Türk

lehçelerini kapladığı için bütün türkologları ilgilendirir. Yabancıların Türkçe konuşurken yaptıkları gramer yanlışlarının hiçbiri izafette yaptıkları yanlışlar kadar Türkün kulağını tirmalamaz.”

Müellif işte bu ciheti gözönünde bulundurarak Türkçedeki “izafet” takımı üzerine bir doktora tezi hazırlamış ve bu tezini 1944 yılında başarıyla savunmuştur.

Müellif konusunu 26 baba ayırmak suretiyle incelemiştir. Bu yazımızdan amacımız eleştirme yahut beğence (takriz) değil, yalnız eseri tanıtmak olduğu için bu babların başlıklarını vermeği faydalı buluyorum. Eserin babları şunlardır :

- I. Bap. Türk dilinde izafet (inceleme konusu ve sınırları).
- II. Bap. İzafette kelimelerin sırası ve morfoloji belirtileri.
- III. Bap. İsim tasnifeisi olmak bakımından izafet.
- IV. Bap. İki ögeli izafetin esas tipleri ve çeşitleri.
- V. Bap. İzafette şahıs kategorisi.
- VI. Bap. İzafette muayyenlik kategorisi ve artikl.
- VII. Bap. İzafette tâyin ve tümleç (mütemmim).
- VIII. Bap. Türk izafet takımını Rusçaya çevirme.
- IX. Bap. İzafette özel isimler.
- X. Bap. İzafette vasıf (attributiv) rolünde şey-madde ismi.
- XI. Bap. İzafette tekillik ve çoğulluk kategorisi.
- XII. Bap. İzafette sayı adı.
- XIII. Bap. Kelime teşkilinde izafet.
- XIV. Bap. Tek ögeli izafet.
- XV. Bap. Tamlayıcısı ile tamlananı arasına başka kelimeler girebilen ve giremeyen izafetler.
- XVI. Bap. Bileşik (üç öğsli) izafet.
- XVII. Bap. İzafet zinciri. -in (genitif) ekinin düşmesi ve yer değiştirmesi.
- XVIII. Bap. İkinci ögesi (yerine göre) edat görevini yapan isim olan izafet (aynanın karşı, suyun üstü, köprünün altı gibi).
- XIX. XXIII Bablar. Masdarlı (eylemli) izafetler.
- XXIV. Bap. Masdarlı izafet subjekt ve predikat rolünde.
- XXV. Bap. Konuşma dilinde ve folklorda izafet.
- XXVI. Bap. İzafetin olgunlaşması ve yapısının değişmesi.

Eserin ilk bölümünde izafetin tanımı, konunun sınırı, birçok söz takımlarının (meselâ, *ana baba, karı koca, şehri gezmek, şehre kadar, güzel*

şehir, taahhüde riayet ve başkaları gibi) niçin izafet sayılmadıkları, izafette kelime sıraları açıklanmaktadır. Bu bölümde müellifin ortaya attığı bir fikir dikkate değer: Ona göre “izafet” söz bölükleri bakımından kelimelerin tasnifeisidir. Bir kelimenin isim (substantif) ve sıfat (adjektif) olduğunu izafet meydana çıkarır. İzafet takımında herhangi bir isim substantif olarak, yani madde adı olarak, kabul edilir. Bilâkis, bir isim kendisinden sonra gelen substantif ile izafet kurmazsa bu isim sıfat, yani keyfiyet ismidir. *Kadının şapkası, kadın şapkası, fötr şapka* takımlarındaki her iki öge substantif olarak tanılır. İzafette sıfatın (adjektif) yeri olmadığı için substantif ile birleşen kelime izafet kurmazsa muhakkak sıfat olarak kabul edilir. Meselâ “uzun yol” takımını Türk izafet olarak kabul etmiyor. “Uzun” kelimesinin sıfat olduğunu önceden bilinmesi, yahut “yol” kelimesinde mülkiyet ekinin bulunmaması gibi hallerin Türk için farkı yoktur.

“*Komşu ev*” ve “*komşu evi*” takımlarını alalım: Bunlardan birinci takımdaki “*komşu*” sıfattır, çünkü onunla bağlı olan “*ev*” kelimesinde relâtif eki yoktur. Demek ki “*komşu ev*” izafet takımı değildir. “*Komşu evi*” takımındaki “*komşu*” substantiftir. Çünkü onunla bağlı “*ev*” kelimesi relâtif eki almıştır: demek ki “*komşu evi*” takımı ikinci nevi izafet takımıdır. Bu kelimenin anlam bakımından farkı izafet sebebiyle belirlemektedir.

Müellifin bu düşüncesine A. N. Kononov itiraz ederek şu notu ilâve ediyor :

“Bu eserde biz, türkoloji edebiyatında çok yaygın olan gramatikal sapınç (aberration) ile karşılaşılıyor: Söz bölükleri ve cümle üyeleri birbirine karıştırılıyor; söz bölükleri ancak sentaks ödevlerine göre tâyin ediliyor, bundan dolayıdır ki her vasıf sıfat ismi (adjektif) sayılmaktadır, yani Türkçede substantifin, biçimini değiştirmeden, vasıf (atributif) ödevini görebilmesi ve yine aynı substantif olarak kalabilmesi unutuluyor.”

Müellif bundan sonra izafette öge olan her türlü kelimenin “substantifleştiğini” açıklıyor. Buna örnek olarak “küçük” sıfatını alıyor: “*küçüğün şapkası*” ve “*kadının küçüğü*” takımlarında “*küçük*” sıfatı izafetle substantifleşmiş oluyor. “*Yüz şekil*” ve “*yüz şekli*” takımlarındaki birinci “*yüz*”ün sayı ismi, ikincisinin ise substantif olduğu yine ancak izafetle belirtilmiş oluyor diyor. İzafet sayesinde yalnız sıfat ve sayı isimleri değil, fakat başka söz bölümleri de -fiilin infinitif şekli,

verbum finitum, partisip, zarf ve nida- substantifleşebilir, meselâ, “kaçmak arzusu”, “kaçar endişesiyle hapsedtiler”, “düşenin dostu olmaz”, “yarının beşeriyeti”, “harp sonrası”, “hastanın ahları” gibi.

Demek ki substantif ile izafet takımı yapan her kelime ya izafetten önce de substantiftir, yahut izafete girdikten sonra substantifleşmiş olur. Tek başlarına kullanılırken substantif, sıfat yahut sayı adı olarak tanınmıyan kelimeler için, tasnifçi (klassifikatör) olmak bakımından izafet çok zaman eşi bulunmaz bir araçtır. Meselâ:

sözümona hükümet
başlı başına yaşayış
çitkırıldım kız
gelgeç heves
sinekkaydı traş
hazırol vaziyeti
kaçgöç devri
dedikodu memba
veresiye defteri
albastı neticesi

Bunlardan ilk beş örneğin birinci ögeleri, tek başlarına sıfat anlamında olan kelimeler değildir, buna rağmen son ögeye sıfat oluyorlar. Kalan beş örnekte takımın son ögeleri (*vaziyet, devir, memba, defter, netice*) relâtif (-i) eki aldıklarından ikinci nevi izafet teşkil ediyorlar ve birinci ögeleri (*hazırol, kaçgöç, dedikodu, veresiye, albastı*), ancak bu izafet sayesinde substantifleşmiş oluyor.

A. N. Kononov, müellifin bu bölümdeki bazı düşüncelerine tenkit yollu notlar katmış. Bilhassa şu gösterilen örnekler için şöyle diyor: “cümle üyeleri söz bölümleri olarak tavsif (karakterize) ediliyor; ilk beş örnek bitleştirme yolu ile kurulan ve epeyce yaygın olan tâyin takımı tipidir, bununla beraber bunlarda tamlayıcı ögeler tamlananlarıyla sabit bileşik teşkil eder ve ayrı olarak kullanılmazlar” (sah. 21).

Müellif izafetin bu tasnifçi niteliğinin önemini belirtmek için birkaç örnek daha veriyor: *bir varmış bir yokmuş dünyası bu* (H. R. Gürpınar. Gönül ticareti), *âdeta buraya özür dilemeğe gelmiş vaziyetine düştüm* (S. Ali. Kağrı), *Paris bir kim kime dum duma şehridir* (Y. Kadri. Bir Sürgün), *vur patlasın çal oynasın âlemi*.

Bu misallerin ilk kısımları (yani tamlayıcı gurupları) “substantifleşmiş” cümlelerdir.

Türkçeye yeni kabul edilen yabancı kelimelerin substantif yahut sıfat sayılmasında bir müddet kararsızlık devam ediyor. Meselâ Fransızcadan alınmış olan “anonim” kelimesi 30-40 yıl önce hem isim (substantif) hem de sıfat (adjektif) olarak kullanılıyordu (*anonim şirket*, *anonim şirketi*), şimdi ise ancak sıfat olarak kullanılıyor. Rusça “sovyet” kelimesi ise bazan isim, bazan da sıfat olarak kullanılıyor (*Sovyet Rusyası*, *Sovyet Rusya*).

Müellif üç türlü izafet tipinin her birini birkaç bölüme ayırmakta ve bunları incelerken kolaylık olması için izafet takımlarının üç tipini şu formül ile göstermektedir :

- I. tip : S₁ + M₀ kadının şapkası
- II. tip : S₀ + M₁ kadın şapkası
- III. tip : S₀ + M₀ fötr şapka

S ve M işaretleri “sıfat” ve “mevsuf” terimlerinin baş harfleridir, fakat buradaki değeri itibaridir. “S₁ + M₁” deki 1 rakamı ögelerde morfem bulunduğunu” S₀ + M₀ daki sıfırlar öğrenin morfemsiz olduğunu gösterir.

Müellife göre S₁ + M₁ izafetinin(birinci nevi izafet, tâyinli ifrzafet) yedi çeşidi vardır :

- a) Bir şeyin (maddenin) bir şeye ait olduğunu gösterir *kadının şapkası*
- b) Bir vasfın bir şeye ait olduğunu gösterir : *şapkanın beyazlığı*.
- c) Yapı maddesi olan şeyin yapılan şeye ait olduğunu gösterir. *şapkanın fötrü..*
- ç) Parçanın bütüne ait olduğunu gösterir: *aslanın başı*
- d) Kılışın subjektine (kılana, yapana) ait olduğunu gösterir *muallimin okuması*.
- e) Kılışın objektine ait olduğunu gösterir : *mektubun yazılması*
- f) Durumun (halin), onu meydana getirene ait olduğunu gösterir: *çocuğun uykusu*.

Müellifin iddiasına göre bu yedi çeşit S₁ + M₁ (birinci nevi izafet)in bütün hallerini kapsamaktadır. İzafet ögelerinin isim (substantif) olması zarurî olmakla beraber ilerideki incelemelerde kolaylık olması için müellif bunları iki kategoriye ayırmaktadır: a, b, c, ç varyasyonlarına “substantif kategorisi”, d, e, f varyasyonlarına, kılış veya hal ifade ettikleri için, “masdarlar kategorisi” demektedir ki “masdar” terimi burada itibaridir, fiilden yapılan isimlerin hepsi için kullanılmaktadır.

a) S₁ + M₁ tipi izafetin “a” bölümünün özelliği 25-26. sahifelerde açıklanmıştır. Müellif bu bölümde bir şeyin bir şeye aidiyetinin ifade edildiğini kaydettikten sonra şu açıklamayı veriyor : “Şunu da göz önünde bulundurmak gerekir ki izafetin incelenen bu bölümünde biri ikincisine ait olan iki ayrı şey (madde) ifade edilmekle beraber bazan öyle bir aidiyet ifade edilir ki subjekt ve objekt tek bir şey (substance) de birleşir. Meselâ “*kumandanın cenazesi*” takımında “*kumandan*”ın “*cenaze*”ye aidiyeti soyut (abstre) bir anlamdır, somut (konkre) olarak tek bir şey, ancak ‘*kumandan*’ vardır. Bahis konusu izafetin bu bölümü ile, objekt ve subjekt aidiyetinin şekil bakımından (formal) nisbeti hakikî nisbetine büsbütün aykırı olan haller de ifade edilir: “*sesin sahibi*”. Bu misalde “*ses*” şekil bakımından aidiyet subjektidir, hakikatta ise subjekt “*sahip*” tir. Esas ve tek ödevi bir şeyin bir şeye aidiyetini ifade etmek olan bu izafet, bazan şeklen aidiyet ifade ettiği halde hakikatte bu aidiyeti reddeder; meselâ “*evin yabancı*” takımında “*yabancı*” şeklen eve aittir, hakikatte ise “*yabancı*” denilen kimse eve ait değildir. Tabii- dir ki bu gibi izafetler nisbeten az olan istisnalardır ki S₁ + M₁ izafetinin “a” tipi hakkında yukarıda verdiğimiz tarif ve açıklamayı sarsmaz” .

Bizim fikrimize göre izafetteki aidiyet ve mülkiyet anlamını açıklamak için müellifin bu kadar uzun açıklamasına ihtiyaç yoktur. Çünkü bu mesele “izafetteki aidiyet anlamı hakikî veya, sırf gramer meselesi olarak, itibaridir” demekle halledilebilse gerektir.

S₁ + M₁ tipi izafete hangi isimlerin girip giremeyeceklerini anlamak için müellif izafet takımından “*var*” yahut “*yok*” kelimesiyle cümle yapmayı teklif ediyor. Elde edilen cümle mâna ifade ederse bu kelimelerle S₁ + M₁ tipi izafet yapılabilir. Meselâ: “*namus borcu*”, “*istirahat evi*” (S₀ + M₁) izafetlerini S₁ + M₁ izafetlerine çevirerek “*var*” veya “*yok*” ile cümle yaparsak “*namusun borcu var*”, “*istirahatın evi yok*” gibi mânasız cümleler meydana gelir.

b) Bu izafet çeşidi bir vasfın (alâmetin, indice) bir şeye aidiyetini ifade eder: *Şapkanın beyazlığı*. Bu takımdaki “*beyazlık*” mantık bakımından madde değildir, fakat gramer bakımından madde olarak kabul edilir.

İlmin faydası, okumanın faydası, aşkın kuvveti gibi takımları da bu çeşidin nevilерinden saymak gerektir.

c) Bu çeşit de yapılmış bir şeye yapıldığı maddenin ait olduğunu ifade eder: *Şapkanın fötrü, bardağın camı, topun lâstiği* gibi. Bu izafette bir şeyin başka bir şeye aidiyeti farazî (fiktif) dir; hakikatte bu izafette

ancak bir şey bulunmaktadır; fakat gramer bakımından her misalde ikişer şey (*şapka* ve *fötr*, *bardak* ve *cam*, *top*, ve *lâstik*) vardır.

ç) Bu çeşit parçanın bütüne aidiyetini ifade eder :

arslanın başı
sandalyenin ayağı
nehirin kolu

Bu misallerde aidiyet “a” bölümünde olduğu gibi olmakla beraber Mı (yani baş, ayak, kol) müstakil değildir.

İzafetin ikinci ögesi substantifleşmiş sıfat (adjektif) veya sayı isimleri olduğu hallerde de bu çeşitten sayılmışlardır, meselâ :

adamın iyisi
adamın biri
talebelerin çalışkanları
onların ikisi
kuşun yırtıcısı
talebelerin iyisi

“*adamın iyisi*” takımına benzeterek teşkil edilen takımlar da bu çeşide girerler, meselâ :

Napoleonun kendisi
kitabın aynısı
sporcuların hepsi
kimin nesi?
ayın kaçı?

Nihayet, ikinci ögesi miktar anlamı bildiren kelime olan,

kumaşın metresi
sütün litresi
patatesin kilosu

gibi izafet takımlarında Sı + Mı izafetinin “ç” bölümüne sokulmaktadır. Bundan sonra müellif “masterlı izafetler” dediği çeşitlere geçiyor :

d) Bu bölümde kılışın (faaliyetin), onu kılana (yapana) ait olduğunu ifade edilir. Meselâ :

muallimin okuması
muallimin okumaklığı
muallimin okuduğu
muallimin okuyacağı
muallimin okuyuşu

yukarıdaki dört bölümde maddi şeyin maddi (veya maddileştirilmiş) şey ile münasebetini belirtiyordu; burada ise madde ile “masdar” münasebeti ifade edilmektedir.

e) Kılışın (bir fiilin), nesnesine (objesine) aidiyeti ifade edilir: “mektubun yazılması” ile “muallimin okuması” takımları arasındaki fark şudur: Birinci misalde izafetin birinci ögesi kılışın subjektivi, ikinci misalde ise kılışın objektivi.

Müellif, birinci nevi (S₁ + M₁) izafetin yedi çeşidini böylece açıkladıktan sonra izafetin başka iki nevi izafetten farkının aidiyet (mülkiyet) ifade etmesi olduğunu kaydediyor. Onun mütalâasına göre bu aidiyeti birinci ögedeki genitif eki sağlar; aşağıdaki on misalin başlarında çok açık belli olan bu aidiyet anlamı sona doğru gittikçe gölgelenmekte ise de yine büsbütün kaybolmuyor (sah. 29-30):

kadının şapkası
muallimin hediyesi
muharririn eseri
kıralın nazırı
Göte'nin Mefistofelesini
dükkânın kirası
eşğin sirkati
rüzgârın musikisi
büyük annemin ölümü
mühendisin gaybubeti

Müellif bundan sonra So + M₁ tipinin (yani “tayinsiz izafet”in) çeşitlerini açıklıyor. Ona göre bu tip izafet en çok yaygın olan izafet olup 21 çeşidi vardır :

a) Tek bir şeyin (maddenin) genelleşmiş bir şeye münasebetini ifade eder, meselâ :

kadın şapkası
komiser çantası
köylü toprağı
aslan başı
sandalye ayağı

S₁ + M₁ izafetinin “a” çeşidi ile So + M₁ takımının “a” çeşidi arasındaki fark şöyle açıklanıyor: “kadının şapkası” takımında şapkanın belli bir kadına aidiyeti belirtildiği halde “kadın şapkası” takımında

şapka, reel olarak, herhangi bir kadına ait değil, bütün kadınlarla ilgilidir, bu takımdaki aidiyet potansyeldir. “*aslan başı*” ve “*sandalya ayağı*” takımları kendilerinden önce gelen üç takımdan, mantık bakımından, farklıdır: onlarda parçanın bütüne olan münasebeti ifade ediliyorsa da “Mı” müstakil madde ifade etmez. Halbuki “*kadın şapkası*” takımında “M¹” (şapka) müstakildir, “So”dan büsbütün ayrı bir maddedir.

Bu çeşidi açıklarken müellif “*adamın biri*”, “*adamın iyisi*” (Sı + Mı) takımlarının “*adam biri*”, “*adam iyisi*” (So + Mı) takımlarına çevrilemeyeceklerini, çünkü bu tip izafetin Türkçede bulunmadığını söylüyor. Gerçekten “*adam biri*” terkihi Türkçeye uygun görülüyorsa da “*adam iyisi*” tipinden sayılacak olan “*adam azmanı*” “*insan ufağı*” “*insan müsveddesi*” gibi takımlar müellifin gözünden kaçmış olacak.

b) “Unikal” bir şeye (maddeye) münasebet ifade eder, meselâ “*güneş ziyası*”. Bu bölümün özelliğini müellif şöyle açıklıyor :

Bu “*güneş ziyası*” misali “a” çeşidine çok yakın olmakla beraber bir takım alâmetlerle ondan ayrılmaktadır. “*kadın şapkası*” ile “*kadının şapkası*” arasında anlam bakımından fark olduğu halde “*güneş ziyası*” ile “*güneşin ziyası*” arasında ancak şekil bakımından fark vardır. Krş. *tabiat kanunları* = *tabiatın kanunları*; *İonlar tabiatın kuvvetlerine ibadet ederlerdi*. *Mabutlar müşahhaslaşmış tabiat kuvvetleri idi* (S. Ertem. Bir şehrin ruhu, S. 102); *ay tutulması* = *ayın tutulması*; *deniz suyu* = *denizin suyu*. So + Mı izafetinin “b” bölümünün Sı + Mı ’e çevrilmesinin mümkün olduğu bu terkipteki münasebetin aidiyet münasebeti olduğuna delâlet eder, ki *namus borcu*, *istirahat evi* tamlamalarına benzemez.

e) Sebeb, menşe, yahut maddi esas münasebetini ifade eder. Misaller:

harp mâlûlü, ayak sesi
badem ezmesi, anilin boyası
nohut çorbası

Bu bölümde So kaynağı (menşei) veya sebebi ifade ediyor.

“b” bölümündeki bazı izafetler de “*kaynak*” ifade edebilir (güneş ziyası izafetinde güneş ziyasının kaynağıdır). Fakat bu izafetlerin ayırıcı vasfı So’ın unikallığıdır.

ç) Bir şeyin vazifesi veya amacı ile münasebetini ifade eder. Misaller:

şikâyet kutusu
uyku ilâci

emniyet supabı
tramvay durağı
çocuk haftası

Bundan önceki “c” bölümünde So nasıl kaynak veya sebep ifade ediyorsa bu “ç” bölümünde de vazife veya amaç ifade eder. Bu iki çeşit arasındaki fark “c” varyasyonu Sı + Mı 'e çevrilebilir, “ç” çeşidi ise çevrilemez.

d) Bir şeyden (maddeden) alınan miktarın o şeye münasebeti ifade edilir. Misaller :

şarap damlası
ekmek somunu
inci dizisi
patates kilosu
kumaş metresi

e) So ve Mı arasındaki münasebeti ifade eder; bu izafete ikinci öge birinci ögenin daimî ve karakteristik vasfını ifade eder. Misaller :

şimşek sür'ati
ana şefkati
hatip edası
kartal bakışı
ayı yürüyüşü

f) So ve Mı arasındaki münasebeti ifade eder; Bu izafette birinci öge ikinci ögenin daimî ve karakteristik vasfını belirtir. Misaller :

fikir adamı
irade dâhisi
söz sahibi
şeref yolu
namus borcu

Bu izafet Sı + Mı izafetine çevrilmez. Birinci ögesi “ne” soru zamiriyle ifade edilen izafetleri de bu bölümden saymak mümkündür: *ne doktoru? ne kitabı? bu zabıter ne zabıterleri?* (A. Daver. Mülâzimin Romanı).

Müellifin bu açıklamasına A. N. Kononov şu notu ilâve ediyor: “Bu ve bu gibi misallerde 3. şahıs aidiyet eki harfi tarif vazifesini görüyor”.

g) Bu çeşitten olan izafetler yer (mahal) ile ilgiyi ifade eder. Misaller:

şehir gezintisi
yol direği
orman yolu
sokak muharebesi
köy hayatı

Şimdi ikinci ögesi mahal ve birinci ögesi bu mahal ile ilgili bir şey (madde) yahut olay ifade eden izafetleri alalım :

harp meydanı
kaza yeri
nüfuz mıntıkası
hudut köyü
su şehri

“Stalingrad muharebesi” ve “çalışma odası” gibi izafet takımları da bu bölüme dahildir. Bununla beraber “çalışma odası” tipindeki izafetler “ç” bölümünden sayılabilir.

h) Zamanla bağılılığı ifade eden münasebet belirten çeşit. Bu çeşitte (bunu “g” bölümü ile krş.) birinci ve ikinci ögeler zaman ifade edebilirler. Birinci ögesi (So) zaman ifade eden izafete müellif şu misalleri veriliyor :

yaz tatili
çocukluk arkadaşı
öğle paydosu
gece işi
bayram ziyareti

Aşağıdaki misallerde ikinci öge (Mı) zaman, birinci öge (So) ise bir madde yahut olay ifade eder :

iş günü
ölüm saati
hareket dakikası
harp devresi
cinayet gecesi

i) İnfinitif ile ifade edilen kılışa veya duruma göre münasebeti ifade eder. Misaller :

uyumak arzusu
gitmek lüzumu

çalışmak kabiliyeti
ödemek vaadi
kurtulmak ümidi

Birinci ögesi infinitif, ikinci ögesi zaman ifade eden izafetler “h” bölümünden sayılabilirler (*ödemek zamanı, kalkmak saati* gibi).

İncelenen bu varyasyona dahil izafetler anlam bakımından “s” bölümüne uymaktadır.

j) Terkip ettiği parçalarına kompleksin münasebetini ifade eder.
 Misaller :

meşe ormanı
kadın kalabalığı
asker alayı
kuş sürüsü
işçi partisi

Bu bölümün ikinci ögesi (M₁) cins ismi (nom collectif)dir, birinci ögesi (So) ise ikinci ögeyi (M₁) teşkil eden birey (unite) leri ifade eder. Bu çeşit S₁ + M₁ izafetine çevrilmez, çünkü orman meşeye, kalabalık da kadınlara ait olamaz... M₁'in So'a münasebeti bütünün cüzlerine münasebetinden ibarettir.

İncelediğimiz bu çeşidin birinci ögesi (So) çoğul halinde de bulunabilir: *berberler cemiyeti, gençler birliği*.

k) Kılışın (faaliyetin), onu meydana getiren aygıtı veya araca münasebeti. Meselâ :

araba gezintisi
telefon mükâlemesi
ski kayması
iğne dikişi
tayyara seferi

Bu çeşidi S₁ + M₁ (birinci nevi) izafete çevirmek mümkün değildir. Fakat şunu da hatırla tutmak gerektir ki: “*tayyarenin seferi*” takımı “*tayyare seferi*” takımına muvazi izafet değildir. “*tayyarenin seferi*” tayyarenin kendisinin yaptığı seferi ifade eder.

l) Birinci öge (So) ile ikinci öge münasebeti; bu izafette So ögesi M₁ ögesinin sembolü yahut alâmeti olur.

isyan bayrağı
esaret damgası

hürriyet âbidesi
zafer takı
cumhuriyet şapkası

m) So ile münasebeti; bu izafette ikinci öge (M₁) birinci ögenin predikati olur. Misaller :

kıskançlık hissi
coğrafya ilmi
islâm dini
meşe ağacı
gül çiçeği

n) Birinci ögenin ikinci öge ile mukayese münasebeti ifade edilir. Misaller :

sevinç şimşegi
lâkırdı şelâlesi
şüphe kurdu
ümit şulesi
hüzün ummanı

Bu gibi izafetlerde ikinci ögenin birinci ögeye aidiyet münasebeti çok güç sezilebildiğinden, bunlar kaide halinde olarak, S₁ + M₁'e çevrilmezler. Bununla beraber pek seyrek olarak -o da ancak işaret zamiriyle S₁ + M₁ ye çevrilebilir: *bu şüphenin yılanı içinde gene kıvranmaya başladı* (H. R. Gürpınar. Gönül ticareti, sah. 40).

o) Bir şeyin (maddenin) veya alâmetin herhangi bir millete münasebetini ifade eder. Misaller :

Rus edebiyatı
Türk musikisi
İngiliz donanması
Fransız esprisi
Ermeni şivesi

Bu izafetin birinci nevi izafete çevrilmesi ancak birinci ögesini çoğul yapmakla mümkün olur: *Rus edebiyatı* = *Rusların edebiyatı*, *Türk musikisi* = *Türklerin musikisi*...

ö) Bir şeyin (maddenin) kendi adına münasebetini ifade eder. Misaller :

Ankara şehri
Bartolome gecesi

“Halk” sineması

“Tan” gazetesi

“Hızlı” vapuru

Genitivus explicativus'a uygun olan bu bölümde izafetin birinci ögesi ikinci ögesinin has ismi oluyor. Bu çeşit $S^1 + M^1$ e çevrilemez.

p) Tırnak işareti (“ ”) içine alınan kelimeye münasebeti. Bu izafet varyasyonundaki birinci öge yazıda veya zihinde tırnak işareti içine alınmış kelimedir. “Dur !” emri,, “vururum” tehdidi, “hura!” bağırması, gibi. Bu misallerden görüldüğü üzere tırnak işareti içine alınmış olan her söz ve cümle izafet sayesinde substantifleştirilmiş olur: “Güle güle oturun” ziyaretine gelenleri kabul ediyor. (Halide Edip. Sinekli Bakkal s. 373).

r) Bu izafette birinci öge ikinci ögenin mantıkî subjektidir. Misaller:

çocuk uykusu

düşman tehdidi

çocuk karalaması

kardeş sevgisi

Bu izafetlerde M^1 mastarla ifade edilmiş, So ise mantıkî subjektini temsil ediyor.

Bu bahis konusu çeşide $S^1 + M^1$ izafetinin “d” ve “f” çeşitleri -birinci ögeleri muayyen ve muşahhas şey ifade etmek şartıyla- uyar.

s) So ve M_1 arasındaki münasebete göre birinci öge ikinci ögenin mantıkî objektidir. Misaller :

kitap okunması

mektup yazılması

sıtma mücadelesi

ölüm korkusu

kurtuluş ümidi

Bu izafeti hatırlatan söz söylemesi, yazı yazması, dikiş dikmesi gibi terkipler “p” ve “s” çeşitlerine çok benzemekle beraber izafet değildir. “Tok ağırlaması güçtür” atalar sözündeki “tok ağırlaması” terkinde bu cümledendir. Analoji yolu ile meydana gelen bu gibi terkiplere yalnızca izafet (psevdoizafet) demek mümkündür.

ş) Sayılan şeyin (maddenin) onu gösteren sayıya münasebeti. Bu bölüm “ö” ve “p” çeşitlerine çok yakındır. Bu çeşidin ayırt edici özelliği birinci ögesinin aslı (cardinal) sayı olmasıdır. Bu izafet çeşidi çok az kullanılır; çünkü bunun ikinci ögesi yıl, yaş, sene, misli gibi sayılı (mahdut)

kelimelerdir: 1948 *senesi*, 17 *yaşı*, 5 *misli*. So + M¹ izafetinin S¹ + M¹ izafetine çevrilme kabiliyeti bölümlerine göre değişmektedir: Kimi çeşitleri birinci türlü izafete kolay çevrilebildiği gibi kimi çeşitler bu türlü izafete hiç çevrilemez, kimi de ancak bazı hal ve şartlarda çevrilebilir.

Bu tip izafetler arasında terim ve dondurulmuş terkiplere benzer nitelik gösterenleri de vardır. Bunlar oldukça sabit hale gelmiş izafet takımlarıdır ki bunları izafetsiz muvazi takımlarla ifade etmek nazari olarak mümkün ise de tatbikatta müsaade edilmiyor: ticaret odası, Ziraat bankası, harp sanayii, millet meclisi gibi izafet takımları ticari oda, zirai banka, harbî sanayi, millî meclis şeklinde kullanılmaz.

So + Mo (morfemsiz izafet). Bu izafete Türk gramerlerinde “ünvanlı izafet” dahi denir. Bu izafet birinci ve ikinci nevi izafetlerden epiyce farklıdır. Malûm olduğu üzere birinci nevi izafette bir maddenin başka bir maddeye aidiyeti, ikinci nevi izafette de bir maddenin başka bir maddeye münasebeti ifade edilir, bu morfemsiz izafette ise keyfiyet bakımından münasebet ifade edilir. Bu So + Mo izafeti bizim zihnimizde ancak tek bir şeyi temsil eder ki bundan dolayı bu izafette münasebet bahis konusu olamaz. Çünkü “münasebet” iki şey arasında bulunur. Vakıa bu So + Mo izafetinde de şekil bakımından iki şey (öge) mevcut ise de bu ancak sözdendir.

Bu izafetin morfemsiz karakteri, Batı Avrupa analitik dillerindeki bileşiklere çok yaklaştırılıyorsa da aynı değildir. Çünkü So + Mo izafetinin S₁ + M₁ ve So + M₁ izafetlerine katılması ancak karşılıklı ilişkisi (cor-rélatif) ndendir.

Bu üçüncü nevi izafetin 9 çeşidi vardır.

a) So bir madde ismini, Mo da ondan yapılan nesneyi ifade eder.

fötr şapka
taş köprü
altın saat
tahta masa
kâğıt para

b) So sosyal durum, M^o ise has isim ifade eder.

Misaller :

çoban Hasan
mimar Sinan
doktor B.

prens K.
general M.

c) Bu bölümde So milliyeti, Mo ise bir mesleği ifade eder. Misaller:

Tatar arabacı
Ermeni ebe
Rum kemancı
Türk kayıkçı
Bulgar marangoz

Bu bölüme dahil kimi izafet takımları So + Mı ile de söylenilebilir. *Bulgar general- Bulgar generali, krş. Rus ihtilâlcılar* (Y.Kadri. Bir sürgün. sah. 337), *Ermeni komitecisi* (ayni eser sah. 118).

ç) So cinsiyeti veya yaşa aidiyeti, Mo ise canlı varlığı ifade eder. Misaller :

kadın doktor
kız berber
erkek çamaşırcı
erkek sincap
dişi serçe
kız kardeş

Bu izafetin birinci ögesi yaş ifade edebilir: *İhtiyar baba, çocuk kıral II. Faysal* gibi

d) So çağırmaya yarıyan unvan (vokatif epitet), Mo ise şahıs adı (has isim) ifade eder. Misaller :

Mösyö Ribot
Madam Mihaylov
Mister Robinson
Sinyor Alberto
Matmazel Fofo

Gerek misaller, gerekse vokatifin öne alınması gösteriyor ki bu tertip Batı Avrupa dillerinden gelmiştir. Arapça ve Farsça dan alınan Şeyh Saadi, İmam Yahya, Şah İsmail gibi takımlar bu varyasyona girebildikleri gibi “b” bölümüne de girer.

e) So şahıs adı (has isim), Mo ise unvan (vokatif epitet) ifade eder. Misaller :

Mehmet ağa, Ahmet efendi, Enver bey, Mahmut paşa, Zeyni baba, Vehbi dede, Leylâ hanım. Müellif bu “d” ve “e” çeşitlerinden bahsederken

“bay” ve “bayan” vokatiflerine de temas ediyor. “Ahmet efendi” şeklinden “Bay Ahmet” şekline geçmenin kolay olmasının sebebi olarak eskiden de “Baba Cafer” ve b. şekillerinin kullanılmış olduğunu gösteriyor (sah. 48).

f) So karşılaştırma objektini ifade eder.

1) So bir hayvanı veya mevhum canlıları, Mo de bunların özel huyuna sahip olanı ifade eder. Misaller :

eşek oğlan, yılan avrat, domuz adam, aslan asker, tilki kız, melek kız, dev adam, şeytan kız. . . .

2 — So bir şeyi, Mo de insan vücudundan bir parçayı ifade eder :

*gül yanak,
kompas bacak,
top sakal,
kiraz dudak,
pala bıyık.*

3 — So karakteristik vasıflarıyla (şekil, konsistention, renk ve saire bakımından) bir şeyi, Mo ise onunla karşılaştırılan şeyi gösterir. Misaller:

*silindir şapka,
bal gözler,
İskelet kadın
kaymak kağıt
toz şeker*

Bu nevi izafet son zamanlarda meydana gelmiş yeni terkiptir.

g) So sayı ifade eder, Mo da bu sayı ile sayıldığını gösterir. Misaller: 5 masa, 17 defter, (Prof. A. N. Kononov sayı isimlerini izafet takımına sokmayı kabul etmediğini bu gibi yerlerde verdiği notlarda kaydediyor. Bu not “h” çeşidine de aittir).

h) So ölçü, derece, nevi v. s. gösterir, Mo ise bu ölçüde (miktarda) alınan maddeyi ifade eder. Misaller: *iki metre kumaş, beş litre süt, bir bardak su, üç yığın elma bir araba odun. . .*

İzafet tipleri birinci ikinci ve üçüncü diye sıralanmakta ise de Türk dilinin gelişme tarihi bakımından sıra büsbütün bunun aksi olsa gerektir, yani önce $S_0 + M_0$, sonra $S_0 + M_1$ nihayet $S_1 + M_1$ meydana gelmiş olacaktır.

Bu izafetler Türk dilinin olgunlaşma safhalarına muvazi olarak gelişmişler ve her biri muayyen ve katî şekiller almışlardır. Bununla beraber henüz tam ve kesin şekil almamış izafetler de vardır, meselâ

Sovyet Rusya ve *Sovyet hükûmeti* gibi. Bu gibi izafetlere giren yeni kelimelerin Türkün düşüncesinde substantif veya adjektif olarak taayyün etmemiş olmasındandır.

İzafetin üç tipi ile de ifade edilen terkipler vardır: *Çobanın kızı* *çoban kızı*, *çoban kız* gibi. Fakat bu pek enderdir ve ifade ettikleri anlamlar arasında fark vardır (S. 52).

“İzafette şahıs kategorisi” babında müellif, Sı + Mı izafetinde birinci ögenin şahıs zamiri değişmesine rağmen ikinci ögenin hiç değişmediğini ve bunun bu izafetin özel (karakteristik) vasfı olduğunu kabul ediyor. Misaller :

şapkanın beyazlığı
şapkamın beyazlığı
şapkasının beyazlığı
şapkanın beyazlığı

Görülüyor ki S₁ şahıslara göre değiştiği halde Mı aynı şeklini muhafaza ediyor.

Şapkanın birinci ve ikinci şahsa (bana, sana) ait olduğunu ifade etmek gerekirse ne yapmalı? Bu halde şahıs zamirlerinin genetik şekli ve aidiyet ekinde faydalanılır:

1. Şahıs	:	benim şapkam
2. „	:	senin şapka
3. „	:	onun şapkası
1. Şahıs	:	bizim şapkamız
2. „	:	sizin şapkanı
3. „	:	onların şapkası

Bu sıralarda ancak 3. şahısta izafet görülmektedir. Bununla beraber bunlar gerçek izafet ve 1-2. şahıslı terkipler izafetin kaide dışı (anomal) çeşitleri olarak hissediliyor mu, yoksa 1-2. şahısların mantikî ve kaideye uygun gelişmesinden ibaret olarak kabul ediliyor mu? Türkçenin çağdaş safhasında bunu kestirmek güçtür.

Bu terkiplere muvazi olarak şu aşağıdaki terkiplerde vardır :

benim şapka. bizim şapka
senin şapka, sizin şapka
onun şapkası, onların şapkası

“Benim şapkam” terkibi edebî dile, “benim şapka” terkibi ise konuşma diline aittir. Yukarıdaki bu iki şekil şimdi izafet sayılmıyorlarsa

da bu günkü dilde “*benim şapka*”, “*senin şapka*” şekilleri bulunduğu halde “*onun şapka*” şeklinin bulunmaması bunların aslında izafet olduklarını ispat etmektedir.

Bundan sonra müellif So + Mı izafetlerinde şahıs zamirlerinin rollerini izah ettikten sonra izafette “bir” artiklinin terkinin anlamı üzerindeki tesirlerini anlatıyor.

Türkçede bir şeyin belirli (status deteminatus) ve belirsiz (status indefinitus) durumları “bir” artiklinin bulunup bulunmamasıyla anlaşılır. *bir* belirsizlik ifade ettiği gibi sayı, yani *bir tane*, *tek* anlamını da verir ki esas anlamı budur. Çoğul eki alan kelimeler, soyut anlamda kullanılan “şey” kelimesi (bir şeyler) müstesna (Kononov buna “bir zamanlar, bir vakitler”i de ilâve ediyor), “bir” artikili almazlar.

Bundan sonra müellif sıfat ve izafet takımlarında “bir” in yer değiştirmesiyle husule gelen anlam ayrılıklarını (nüas farklarını) bahis konusu etmektedir (sah. 62-64):

“*Büyük bir ev*” ve “*bir büyük ev*” terkiplerini alalım. Bu iki terkip arasındaki nüans farkı o kadar incedir ki Türklerin kendileri bile bunu pek iyi açıklayamıyorlar. Müellif bu konuya ait N. Artam’ın “Ulus”ta yazdığı şu fıkrasını naklediyor: “... bir makalenin üzerinde şöyle bir başlık gördüm: “Bir fena kitap”. Sizden sormak istiyorum: acaba “bir fena kitap” mı demeli, yoksa “fena bir kitap” mı? Cevap vereyim: “bir fena kitap” da denebilir, “fena bir kitapda. Yalnız iki terkip arasında ufak bir mâna ayrımı vardır. “Fena bir kitap” denilirse bundan “iyi olmıyan bir kitap” mânası çıkar. “Bir fena kitap” dediğimiz zaman da bundan şu mânayı anlarız: Kitapların arasında bir kısmı vardır ki başından sonuna kadar fena ve zararlıdır ve ona verilecek umumî sıfat fenadır” (“ULUS” 25/X/1943).

Müellife göre, “büyük bir ev” tipindeki terkiplerde “bir” kelimesi gitgide artikl niteliğini kaybederek terkiplerde basit bir halka rolünü görmeğe başlamıştır; daha çok *bir* terkipteki iki kelime arasında girerek önündeki kelimeyi substantif yapma rolünü üzerine almaktadır. Meselâ:

Şaşı Hanfe hanım ömür bir kadındır (Reşat Enis. Afrodit. 15);

Herif bir soytarı (H. Edip. Sinekli Bakkal, 391).

Ben bu gece dehşet bir şey yaptım. (Y. Nuri. Gurur).

Eski usul bir saat (S. Ali. Kuyucaklı Yusuf, 7).

Adam akıllı bir silâhim olsa (Y. Kadri. Yaban, 231-233).

Rasgele bir kapının merdivenlerini tırmanır (S. Bedi. Amerika'da bir Türk Çocuğu. 119).

Bu misallerdeki *ömür, herif, dehşet, usul, adam akıllı, rasgele* kelimeleri "bir" sayesinde sıfat (adjektif) olmuşlardır. İşte bu "bir" in yeni bir vazifesidir.

Bazen "bir" aynı terkipte tekrarlanır. Meselâ: *bir güzel bir kız* (S. Bedi. Bir varmış bir yokmuş, 122); *lâkin bir esir bir kimsedir* (Y. Kadri. Bir sürgün, 123).

"bir" in izafet terkiplerindeki rolleri 65-73. sahifelerde açıklanmıştır. Yukarıda gösterilmiş olan otuzyedi çeşit izafet terkiplerinde "bir" in işgal ettiği yer ve anlamlarına tesiri de bu sahifelerde anlatılmaktadır.

IX. bapta (sah. 87-96) bizim gramerlerimizde raslamadığımız bir konuya dokunulmaktadır ki bu da "izafette has isimler" sorusudur. Müellif şimdiye kadar türkolog gramercilerin önem vermedikleri meselelerden birinin de bu konu olduğunu kaydettikten sonra şöyle diyor :

Türk dilinde has isimlerin nasıl kullanıldığını iyi anlamak için bunları esas iki gruba ayırmak gerektir: şahıs adları ve coğrafî adlar. Bunlar yine iki neve ayrılır: a) tarihte malûm olan şahısların adları yahut herkesçe bilinen coğrafî adlar; b) has isim oldukları halde çok şahıslara verilen veyahut az bilinen yerli yer, şehir, kasaba, ırmak v. s. adları.

Bu isimlerden birinci nevi isimleri müellif, itibari olarak, "unikal isimler" (Napoleon, İskender, Muhammed, Londra), ikinci nevi isimleri, yine itibari olarak "plüral isimler" (Ahmet, Mahmut, Fatma, Çalı köyü, Kumtepe) diye adlandırıyor.

Bununla beraber "unikal" sayılan isimler de tekrarlanabilir. Meselâ tarihte iki Bekon, birkaç Napoleon, pekçok İskender vardır. Coğrafî isimler de öyledir: 16 İskenderiye, 4 Londra, 3 Berlin vardır. Fakat bunlar sıfat (epitet) leriyle söylendiği gibi mutlak "unikal" olurlar: Rodjer Bekon, I. Napoleon, Makedonyalı İskender, Frankfurt-am-Maine, Frankfurt-am-Oder... gibi. Amma Ahmet, Ali, Ivan gibi isimlere oğlu veya başka bir vasıf (unvan, epitet) konulsa bile (Kel Ahmet, Hacı Mehmet, Çoban Ali, İvan İvaniç gibi) yine bu isimler "plüral" olmaktan kurtulamazlar.

Bu tasnif zaviyesinden izafetlerdeki has isimlere dikkat ederse muayyen bir kaidenin hâkim olduğu görülür. Bir has ismin diğer bir "unikal" has isme ait olduğunu ifade etmek için $S_1 + M_1$ tipi izafeti kullanmak gerekir. Meselâ :

Napoleonun Jozefini
Aleksandırın Roksanı
Muhammedin Bilâli
Don Kişotun Sanço Pansası
Dantenin Beatrecei

Bir şahıs isminin başka bir “plüral” şahıs ismine aidiyeti ifade edilmek istenirse bu izafet $S_1 + Mo$ kalıbına göre kurulur :

Savrukların Hüseyin (S. Ali. Kağmı, 5)
 Mihribanın Cevat
 Şabangilin Emine (Yakup Kadri. Yaban, 112)
 Hacı Rifatın İhsan (S. Ali. Kuyucaklı Yusuf, 37)
 Nurettin Paşanın Zekiye hanım

Bu tip izafet bu eserde tasnif edilen esas izafet tiplerine dahil değildir. Bu gibi izafetler birbirini iyi tanıyan dar muhitte kullanılır, daha geniş muhitte konuşulurken bu izafetler “Mihribanın kocası Cevat” şeklinde açıklanır.

İzafet bakımından has isimleri unikal ve plüral nevilerine ayırmak çok önemlidir. Çünkü bu iki nevi isimleri birbiriyle karıştırmak izafetlerin yanlış kullanılmasına ve nazari bakımdan yanlış açıklanmalarına sebep oluyor.

Plüral has isimlerin bir özelliği de birinci ögesi (S_1) meslek adı olduğu zaman relâtif eki istemez :

kunduracının Zeki
fırıncının Ayşe
ebenin Melâhat

Başka bir yönden edebiyat, resim, müzik ve başka sanat eserlerinin isimleri “unikal” has isimler sayılarak müelliflerinin adiyle $S_1 + M_1$ izafeti teşkil ederler :

Fikretin “Şermin”i
Yakup Kadrinin “Nur Baba”sı
Rafaelin Madon’u
List’in “La Kampanella”sı (R. Enis. Afrodit, 137)
Henri Barbüsse’un “Le Feu”sü (R. Halit. Çete, 109)

Bir izafet takımının birinci ögesi (S) “unikal” özel ad, ikinci ögesi (M) birinciye ait bir nesne (cins ismi) olursa “S” nın genitif eki serbestir:

İngiltere donanması (=İngilterenin donanması)

Puşkin(in) eserleri

Moskova(nın) tramvayları

Türkiye(nin) hükümeti

Güzel edebiyattan birkaç misal :

İstanbul'un kızları nazlı olur (Y. Kadri. Yaban, 152)

G. amofon icat edilmediği zamanlarda papagan onlara İstanbul kanıoları söyler... eğlendirirdi (Sadri Ertem. Bacayı indir bacayı kaldır, 71).

Sokaklar, Galata'nın sokakları kadar pis, dolambaçlı ve dardır (Yakup Kadri. Bir Sürgün, 34).

Dolabın üstündeki Sokrat'ın büstüne işaret ederek... (Y. Kadri. Yaban, 167).

Türk dilinin bu günkü gelişme sürecinde İstanbullular "Puşkin'in eserleri", "Rafael'in tablosu" gibi izafetlerde "tayinli" (S₁ + M₁) "İngiltere donanması", "Türkiye Hükümeti" gibi izafetlerde "tayinsiz" (So + M₁) izafeti tercih ederler.

İzafetin birinci ögesi (S) "plüral" özel ad, ikinci ögesi (M) ise cins ismi olursa genitif eki daima sabit kalır :

Ahmedin masası

İvanovun kitabı

Mahmudun tablosu

Zekinin şiiri

Fatmanın kızları

İzafetin birinci ögesi (S) "unikal" özel ad, ikinci ögesi (M) onun adını alan şey olursa genitif ekine lüzum görülmez. Misaller:

Lenin müzesi

Gorki caddesi

Atatürk bulvarı

Beyazıt meydanı

Bu gibi terkiplerde (S) genitif eki alırsa bu M nin onun mülkü olduğunu ifade eder.

Müellif bu "unikal" ve "plüral" özel adları izafet takımlarındaki türlü rollerini uzun uzadıya açıklamış, türlü yönlerden gelmesi beklenen itirazlara cevaplar teşkil edecek bilgiler ve misaller vermiştir.

Müellif X. babında Türkçede madde isimleri (substantifs de matière) üzerine bizim gramer kitaplarımızda raslanmıyan orijinal mütalâalarda bulunmuştur. Biz bu babın tam özetini veriyoruz: Müellife göre gramer kategorisi olan madde isimleri Türk dilinde başka dillerdeki madde isimlerinden birçok bakımdan ayrılır.

Madde isimleri, ilk yalın şekliyle alındığı zaman, morfoloji bakımından madde ismi olmıyan substansiflerden farksızdır; madde ismi olduğu ancak tasrif veya teşkillerde meydana çıkar (meselâ Fransızcada article partitif gibi). Çok zaman “maddelik” mefhumu substantiften teşkil edilen nisbet sıfatlarında belirir (meselâ İngilizcede -en ile golden, wooden, Farsçada چوبین ، آهنین v. b. gibi). Türkçede ise madde ismi sentaks bakımından meydana çıkarılır. Türk dilinin hangi maddeleri madde ismi cümlesinden saydığını ancak izafet sayesinde tâyin etmek mümkündür.

Bilindiği gibi bir dilde madde ismi sayılan şeyler (maddeler) başka bir dilde madde ismi sayılmazlar. Meselâ Rus dili bakımından *mum* (bal mumu), *un*, *nohut*, *karapazı*, *haşhaş*, *gümüş*, *jambon*, *altın*, *süt*, *bakır* madde isimleri (substantifs de matière) dir. Türk dili bakımından bunlardan ancak dördü (*mum*, *gümüş*, *altın*, *bakır*) madde isimleri olup kalanları madde ismi değildir. Meselâ Farsçada madde isimlerinin kıstası yukarıda andığımız *آتشین* -eki olduğuna göre ateş bile (*آتشین*) madde ismi oluyor. Türk dilinde gramer bakımından madde isimlerinin nasıl farkedildiği merak edilmeğe değer. Müellife göre kıstas yine izafettir.

Türkçede madde isimlerini ayıran vasıf şudur: Bunlar izafette birinci öge (S) yerinde bulunurken ikinci öge (M) -eger bu ögenin maddesi birincinin (S nin) maddesinden yapılmış ise- mülkiyet (relâtif) eki istemez. So + Mo izafetinin “a” bölümünde gösterilen misalleri alalım:

fötr şapka
taş köprü
altın saat
tahta masa
kâğıt para

Bu misallerde “S” yerinde bulunan *fötr*, *taş*, *altın*, *tahta*, *kâğıt* ikinci öge (M) lerden mülkiyet (relâtif) eki istemediklerine göre madde isimleridir.

Türkçede, Fransız ve Rus dillerine nazaran, madde isimleri azdır. Bu dillerde *et*, *ekmek*, *nohut*, *süt*, *tütün* v. b. madde isimleri olduğu

halde Türkçe madde isimleri sayılamazlar. Çünkü bu isimler izafet takımında ikinci ögenin mülkiyet eki almasını isterler: et suyu, ekmek kadayıfı, nohut çorbası denir /eğer “et” madde ismi olsaydı izafet takımı “et su” olurdu./

Anlaşıyor ki Türk dilinde önceden bir parça işlenmiş, şekillenmemiş yapı malzemesi olarak kullanılan madde (şey)lerin isimleri “madde ismi” (substantif de matierié) sayılıyor. Bu, şu demektir ki yapı malzemesi olmayan madde isimleri So+Mo tipi izafetin “a” varyantı takımında birinci öge olamaz. Meselâ, “ağaç” kelimesi bize bir nesneyi değil fakat iki nesneyi (maddeyi) hatırlatır:1) Uzun yıllar boyunca gelişen sert gövdeli ve dallı, budaklı bir bitkiyi ve 2) bu bitkiden elde edilen yapı malzemesini. Bu maddelerin birincisi olan “ağaç” Türkçede “madde ismi” değildir, çünkü 1) biz şekilsiz maddelerin isimlerine “madde ismi” diyoruz, 2) ağaç, bir bitki halinde iken, yapı malzemesi olamaz, 3) ağaç insan emeğine muhtaç olmadan gelişebilir. Bundan elde edilen yapı malzemesi (meselâ tahta) ise bizim tasavvurumuzda muayyen bir şekil ile belirmez ve malzeme olarak kullanılır. İşte bundan dolayıdır ki “ağaç masa” denilmez “tahta masa” denir. Krş. S. Ertem: *mercan terlik* ve *mercan kıyıları* (“Bir şehrin ruhu, 18, 35). Birinci misaldeki “mercan” insan emeğiyle yapılmış, ikinci misaldeki “mercan” ise tabiattır.

Yukarıda kaydedildiği gibi “madde isimleri” zihinlerde muayyen şekil (imaj) hasıl etmez (fötr, taş, altın, tahta, kâğıt gibi). Fakat bu “madde isimleri”, az çok şekil anlamı ile ölçü ve miktar bildiren kelimelerle kullanıldıklarında “maddelik” lerine gevşeklik gelmiş gibi bir durum olur ve ikinci mülkiyet (relâtif) eki alır. Misaller :

fötr balyası
taş yığını
altın külçesi
tahta istifli
kâğıt topu

Birinci ögesi “madde ismi”, ikinci ögesi sayı ismi ilâvesiyle gerçek kemiyet bildirmesi mümkün olan /yani: “bir balya fötr, iki yığın taş, üç külçe altın, beş top kâğıt” denmesi mümkün olan/ yukarıdaki izafetlerin analizi dikkate değer şu özellikleri göstermektedir: ikinci öge olarak alınan nesne vasıf bakımından işlem (meselâ, kesme, oyma, dökme, eritme gibi) görmesi gereken madde ise izafet So+Mı, ve So+Mo tiplerinde kurulabilir. Eğer bu ikinci öge aynı cinsten olan nesnelere kütle (yığın)

haline getirip bir miktar ifade etmek mümkün ise (meselâ ambalaj, döşeme, bağlama, demet gibi) izafet ancak So + Mo tipinde kurulur. Bundan dolayıdır ki Türkçede *altın külçesi* ve *altın külçe*, *demir çubuğu*, *demir çubuk* demek mümkündür, fakat *fötr balya*, *taş yığın*, *tahta istif*... demek mümkün değildir.

Türkçede mai, toz, dökülücü (su, petrol, kum, kar gibi) maddeler “madde ismi” sayılmazlar. Bundan dolayıdır ki Türkçede altın saat, lastik top, taş sütun denir, fakat kum saat denilmez, kum saati denir, kar top denilmez kar topu denir, su sütun denilmez, su sütunu denir.

“Madde ismi” karşılaştırma nesnesi olarak So + Mo izafetinin birinci ögesi olur ve mecaz rolünü oynar :

elmas kız

çelik irade

taş yürek

Altın ordu

gümüş serviler (Refik Halit “Çete” 169)

Dikkate değer ki So+Mo izafeti mecazî (metophore) olarak kullanıldığından birinci ögesi (S) Türkçede “madde ismi” sayılmıyan kelimeler de olabilir: *şeker kız*, *pelte adam* gibi.

Müellifin, Türkçede “madde ismi” üzerine verdiği açıklamalar bu dilde raslanan bazı izafet takımlarına uymamaktadır. Müellifin kendisi de bunun farkına vararak Türkçede “madde isimleri”nin dar ve geniş anlamda iki türlü olduğunu kabul etmek zorunda kalıyor (S. 100-101). Geniş anlamdaki “madde isimleri”nin girdiği izafet takımı olarak şu misalleri veriyor *süt beyaz dişler*, *kömür siyah eller*.

Dar anlamdaki madde isimlerinin girdiği izafet takımlarına ve onlara muvazi ve aynı anlamda olan şu misalleri veriyor : *ipek çorap=ipekli çorap*, *taşlı kömür=taş kömür*.

Türkçede madde isimlerinin bu kullanım şeması epice sıkı şekillenmiş bulunmaktadır, *taş kömür* ve *taş kömürü*, *demir yol* ve *demir yolu* gibi serbest şekillere pek ender cevaz verilir. İstisnaî olaylara gelince bunların sayısı pek azdır. Meselâ *ot* ve *kuşyüyü* yumuşak, kabarık şeyler olduğu halde madde ismi sayılırlar: *ot minder*, *kuşyüyü yastık* denir.

Türk dilinde *fötr şapka*, *taş köprü* gibi izafet takımlarıyla muvazi olarak madde isimlerinden izafet olmıyan *fötrden şapka*, *taştan köprü* gibi takımlar da vardır. Bu iki takım arasında anlamca pek az fark vardır.

Bununla beraber izafet tipi olan *fötr şapka* ile izafet olmıyan *fötrden şapka* takımları semantik bakımından aynı (equivalent) değildir. İzafet olmıyan mezkûr takımların birinci ögesi madde ismi olmıyabilir. (Ağaçtan masa, kayadan köprü, ateşten gömlek, çöpten direk, buzadan duvar gibi) halbuki So + Mo tipi izafet takımı için ise birinci ögenin madde ismi olması şarttır (ağaç masa, kaya köprü, ateş gömlek, çöp direk, buz duvar demek yanlış olur).

Yukarıda gösterilen misallerden izafet takımının önünde “bir” artikli kullanılabilir (bir fötr şapka), fakat izafet olmıyan takımda kullanılmaz (bir fötrden şapka denilmez).

İzafette “madde isimleri” hakkındaki mütalâalarını müellif şöyle tamamlıyor :

Türk dilinde madde isimleri meselesi hemen hemen incelenmiş değildir. Halbuki bu meselenin yukarıda temas edildiği veçhile, Türk dilinin genel olarak kelime takımları ve bilhassa izafet terkiplerinde en önemli problemlerinden biri olduğu görülmüştür. Yukarıda bu isimlerin tasnifi ilk tecrübeden ibarettir; bu meselenin daha iyi izahı için önemli araştırmaya ve bol gereç toplamaya ihtiyaç olduğu şüphesizdir.

Müellif eserinin XIII. babında mürekkep kelime teşkilinde izafetin rolünü bahis konusu etmektedir. Onun açıklamasına göre Türk dilinde izafet, composita'nın en verimli kaynağı olmuştur. Şunu da kaydetmek gerektir ki mürekkep kelimeler teşkilinde izafetin her tipi aynı derecede iştirak etmez. Başka yönden, iki ayrı anlamlı kelimedenden yeni anlam da bir kelimenin meydana gelmesi için bu kelimelerin birbiriyle tam kaynaşma sürecini (yetiresini) tamamlamaları gerektir. Bazı mürekkep kelimelerde S ve M nin kaynaşma durumu çok zayıf olup her iki kelime öz anlamlarını muhafaza ederler. Yani bunlar kaynaşma sürecini henüz tamamlamamış composita'lardır. Birçok izafetler vardır ki bunların ögeleri çoktan birbiriyle kaynaşmış, tek kelime haline gelmiştir. Bunların aslında izafet oldukları ancak etimolojik analizle anlaşılabilir.

Yukarıda kaydedildiği gibi izafet tiplerinin mürekkep kelime teşkilindeki rolleri aynı değildir. Meselâ S₁ + M₁ tipi izafetiyle yapılan mürekkep kelimeye edebî dilde raslanmıyor. *Devenin başı, elinin körü, çocuğun zoru, malın gözü, kaçın kurası* gibi mürekkep kelimeler çok ender olup argo niteliğindedir.

So + M₁ ve So + Mo izafetlerinin composita haline gelmeleri çok sık olur. So + M₁ tipi izafet muhtelif mürekkep kelimeler yaratır. Meselâ:

Etsuyu, arabaoku, derebeyi, gözkapağı. Bu misallerin analizi gösteriyor ki bunlar şüphesiz *composita*'dır. Fakat bunların terki bindeki ögeler cümle içinde kolayca ayrılabilirler. Meselâ: *Bu arabanın okunu... o derenin beyi* v. b. Cümle içinde ögeleri ayrılmıyan, fakat izafet çekimini muhafaza eden *compositalar* da vardır Meselâ :

Basımevi, bitpazarı

Süngertaşı, eşekarısı

Bu misallerdeki mürekkep kelimelerin analizi gösteriyor ki bunlar cümlelerde de birbirinden ayrılmıyorlar, birbirine çok sıkı kaynaşmışlardır. Bununla beraber bunların kaynağının izafet olduğu tasrifte meydana çıkıyor.:

Yalın	hali	basımevi
- in	„ „	basımevinin
- e	„ „	basımevine
- i	„ „	basımevini
- de	„ „	basımevinde
- den	„ „	basımeviden

Aynı kelimenin çoğul şekli “basımevleri” (“basımeviler” değildir) Bu tasriflerde mezkûr *composita*’ların izafet hüviyeti belirlemektedir.

Yukarıdaki *etsuyu, arabaoku* ve b. gibi *So + Mı* tipi *composita*larına giren ögelerin cümlede çözülebildiği (*etin suyu... , arabanın oku...*) görülmüştü. “*Basımevi*” tipi mürekkep kelimeler ise cümle içinde de çözülmezler (*basımın evi, bitin pazarı...* denilmez). Bununla beraber bu *composita*’ların da kaynağının izafet olduğu büsbütün unutulmuş değildir, unutulmuş olsa idi tasrif edilirken datif hali “*basımeviye*” olurdu. Eserin XIV. babında müellif tek ögeli izafetten bahsediyor. Ona göre “garibi şudur ki... , kısası şudur ki ...” gibi cümlelerdeki “garibi” ve “kısası” kelimeleri ve bunlara benzer kelimeler “tek ögeli izafetler”dir, bunlarda, “işin, sözün” gibi birinci ögeler düşmüş oluyor (işin garibi sözün kısası...). “Ehemiyyeti yok, zararı yok, hiç lüzumu yokken... , arkası gelecek, farkında olmak çaresi bulunur, biri, başkası, bazısı, hepsi kimi”,... gibi sözlerin hepsi “tek ögeli izafet” sayılmaktadır.

Hattâ “hakkiyle, olabildiğine, sıcağı sıcağına, günü gününe, noktası noktasına, körü körüne” gibi zarf takımlarının da menşei “tek ögeli izafet”tir. “Bir ögeli izafet”ler birçok mürekkep sıfatlara birinci öge olarak girerler: Elisıkı, başıboş, yüzüpek, almacak, çenesidüşük, sıfatlarında olduğu gibi.

XVI. bapta müellif üç ögeli izafetten bahsediyor: Üç ögenin ikisi "S" ve biri "M" yahut bunun aksine ikisi "M" biri "S" olur.

Sı + Mı tipi üç ögeli izafete misaller: köy kadınının şapkası, kadının köy şapkası, edebiyat mualliminin okuması, aşk mektubunun yazılması.

So + Mı tipi üç ögeli izafetler: spor kadın şapkası, Fransız ticaret filosu, düşman avcı hattı, İstanbul liman idaresi, kadın şapkası kurdelaşması, ticaret filosu memuru.

So + Mo tipi üç ögeli izafetler :

Fabrika fötr şapkası, fötr şapka fiatı, şehir taş köprüsü.

Bizim gramer kitaplarımızda "tetabulu izafetler" denilen izafetlere müellif "izafet zinciri" demektedir. Meselâ *kadının şapkası ve kurdelaşmasının rengi* izafetleri birleştirilmek istenirse nazari olarak *kadının şapkasının kurdelaşmasının rengi* şeklinde bir izafetler zincirinin meydana gelmesi icap eder. Fakat tatbikatte ise: *Kadın şapkası kurdelaşmasının rengi* denir. İki izafet takımı birleşirken birinci ve ikinci ögelerin, zincirleme yüzünden ekleri düşmüştür. Yine buna *değişme* kelimesini ilâve edelim: *Kadın şapkası kordelası renginin değişmesi*. Yine buna *sebebin antatılması usulü* takımını ekleyelim: *Kadın şapkası kordelası renginin değişmesi sebebi anlatılması usulü*.

Görülüyor ki bu gibi izafet zincirlemelerine kelimeler eklendikçe genitif eki zincirin sonuna doğru kaymaktadır.

Çift kelimelerle teşkil edilen izafet zincirine izafet olmıyan bir öge sokulmazsa zincir, ahenk bozulmadan, istenildiği kadar uzatılabilir. Bu gibi zincirlemelerde genitif ekinin en son halkaya itilmesi gramer kaidesine göre değil, fakat üslûp düşüncesiyledir.

Dikkate değer ki bir izafet zincirindeki halkanın bakışığının (symetrie) bozulması bütün zincir halkalarının bakışığının bozulmasına sebep olur.

Yukarıda gösterilen misale izafet teşkil etmiyen bir tayin ögesi (meselâ işaret zamiri "bu") ilâve edilirse derhal zincirdeki bütün bakışık (symétrique) durum altüst olur, genitif ekleri çoğalır ve "bu" hangi halkayı belirtiyorsa cümle ona göre değişir :

1 — *Bu kadının şapkası kordelasının rengi değişmesinin sebebi anlatılmasının usulü.....*

2 — *Bu kadın şapkasının kordelası rengi değişmesinin sebebi anlatılması usulü.....*

3 — *Bu kadın şapkası kordelasının rengi değişmesi sebebi anlatılmasının usulü....*

Bu misallerde genitif eki birincide birinci kelimededen sonra, ikincide ikinci kelimededen sonra, üçüncüde ise üçüncü kelimededen sonra gelmiştir.

Yukarıda gösterilmiş olan zincire yeni bir halka “-mânasızlık” ve izafet tâyini olmıyan “açık” kelimelerini, sonra “hepimizi güldürdü” sözlerin ilâve ile tam bir cümle kuralım:

Kadın şapkası kordelesi renginin değişmesi sebebi anlatılması usulünün açık mânasızlığı hepimizi güldürdü. Genetif eklerinin burada da bakışık (symétrique) olarak zincirin her dördüncü halkasına geldiğini görüyoruz. Bu izafet zincirinin epeyce uzun olmasına rağmen iki genitif eki onun yapısını ve cümlesinin anlamını sağlamıya kâfi gelmiştir.

Bunlara benzeyen izafet zincirlerinin yapısını analiz ederken görüyoruz ki izafete ait olmıyan herhangi bir tâyin kelimesi (sıfat, zamir ve benzerleri) zincire sokulursa kendisinden önce gelen halkanın muhakkak surette genitif eki almasını icap ettirir, bütün genitif eklerinin yer değiştirmelerine sebep olur. Meselâ, “anlatılması” kelimesinden önce “mufassal” kelimesi konulursa bundan önce gelen “sebebi” kelimesi genitif eki alır, zincirin altıncı halkası olması kendisinden önce gelen “kordelesi” kelimesinin de genitif eki almasına sebep olur. Nihayet cümle şu şekli alıyor :

Kadın şapkası kordelesinin rengi değişmesi sebebinin mufassal anlatılması

Görülüyor ki izafete ait olmıyan bir kelime zinciri keserek araya sokulursa kendisinden önce gelen kelimenin genitif eki almasını icap ettiriyor. Eğer bu kelime izafetin her ögesinin önünde bulunursa genitif eklerinin hiç biri düşmez, muhafaza edilir :

Bu kadının yeni şapkasının ipekli kordelesinin mavi renginin birden bire değişmesinin mevhum sebebinin mufassal anlatılmasının karışık usulünün açık mânasızlığı hepimizi güldürdü. Nazari olarak kurulan bu misaller gözden geçirildikten sonra şu misaller veriliyor :

Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası İstanbul Şubesi idare meclisi müdür muavini Bay Hüseyin Gürkan dün Ankara'dan şehrimize dönmüştür (gazeteden).

Beyrut'ta Suriye ve Lübnan Fransız yüce komiserliği istihbarat dairesi nöbetçi neferi' âmirinin odasına girdi, vaziyet aldı (Refik Halit. Çete. s. 7).

Bundan sonra müellif yukarıda anlattıklarına uymıyan şu cümleyi veriyor :

Ahmedin oğullarının hepsinin öldürülmesi sebebinin aydınlatılması mahkemece pek müşküldü. Bu cümlede bulunan izafetlerdeki genitif ekli ögelerin bakışsız (asymétrique) olmasının sebebinin şöyle açıklamaya çalışıyor: “Ahmedin” genitif eki atılmaz, çünkü bu kelime “plüral” has isimdir. “oğullarının” genitif eki de atılamaz, çünkü bunu “hepsi” kelimesi takip ediyor. “sebebinin” genitif eki de atılamaz, çünkü onu edilgen fiilden yapılan isim takip ediyor.

Yine bir misal: *Mühendisin spor otomobilinin tekerleklerinin poyraları değiştirildi.* Bu misalde izafet zincirinin bakışıklığı (symétrie) “spor” kelimesiyle bozulmuştur, çünkü bu kelime So + Mı tipi izafetine dahildir (spor otomobili) ki hiçbir zaman “sporun otomobili” denilemez.

XVIII. bapta müellif aynanın karşısı, vitrinin önü, suyun üstü, köprüünün altı....., köprü üstünde, vakalar karşısında, kumandan yerine, kanun namına, nazır sayesinde, bayram münasebetiyle... gibi izafet takımlarını ve bunların çeşitlerini incelemektedir. Müellife göre bu türlü izafetler *composita* ve yeni kelimeler yaratmaya hizmet ederler. Meselâ : *köprübaşı* (fransızca *tête de pont* kalıbına uydurulmuştur). *Boğaziçi, cephegerisi, harpdışı, milletlerarası* gibi.

Müellifin, itibari olarak, 21 “masterlı izafet” dediği izafetler eserinin yirmi altı sahifesini işgal etmektedir (S. 147-173). Bu uzun açıklama şöyle özetlenebilir :

Masterlı izafetler S₁ + M₁ ve M₀ + M₁ tiplerinde kurulan ve birçok varyantları bulunan izafettir. İkinci ögesi (M) kılış veya durum ifade eden ve fiilden, -ma, -malık, -dık, -(y) acak, -ış (yış) ekleriyle, yapılan (deverbal) isim olur. “Masterlı izafet” cümlelerin belirtme, tümleç, zarf, özne, yüklem gibi üyelerinin rollerini üzerine alabilir, buna göre bu izafetlere “belirtili masterlı izafet”, “tümleçli masterlı izafet”, “zarflı masterlı izafet” gibi isimler veriyoruz. “Masterlı izafetin S₁ + M₁ tipine misaller :

muallimin okuması
muallimin okumaklığı
muallimin okuduğu
muallimin okuyacağı
muallimin okuyuşu

Masterlı izafetin So + Mı tipi çok az olsa gerektir ki müellif bu tip için az misal verebilmiştir. Bu tipin -cak veya -dık ekli takımlarının

tamlananı (tâyin edileni) yer veya zaman bildiren kelime olursa ikinci ögesi çok zaman partisip ile ifade ediliyor :

dondurma satılan dükkân [=içinde) *dondurma satıldığı dükkân*],
deri kokan bir avlu [=içinde *deri koktuğu avlu*],
yağmur yağan günler [=yağmur yağdığı günler],
buğday yetişecek tarla [=buğday yetiştiği tarla]

Tam So + Mı tipi için *merak ettiği, patetes satışı* gibi ancak bir kaç misal verebilmiştir.

-ma ve -iş -(y)iş ekli "mastar"lar arasındaki fark hakkında müellifin dikkate değer düşüncüsü ve görüşü vardır. Ona göre iki şekil de fiilden yapılan (deverbal) isim olduğu halde aralarında önemli fark vardır, fiilden isme (substansife) doğru geçirdikleri süreç safhaları aynı değildir. Türk dilinin şimdiki gelişme safhasında -ma'lı şekillerin (donma, gitme, alma...) fiile, -iş'li şekillerin (donuş, gidiş, alış, yürüyüş) daha ziyade isme (substansife) yakın bulduklarını kabul etmek mümkündür. Bundan dolayıdır ki bunlardan birincisi (yani -ma'lı "mastar") çatısının (voix) anlamını muhafaza ettiği halde ikincisi (yani iş'li "mastar") çatısının anlamını kaybediyor. Bunu "mastarlı izafet" misalleriyle açıklayalım: *patates satışı* -bu izafetteki Mı (satış) etken çatılı (voix active) mastardan (satmaktan) türediği halde çatısının anlamını kaybetmiştir. Satış'ın-ış eki -ma ekiyle değiştirilirse bu takımı edilgen (voix passive) çatıya çevirmek gerekiyor ki o zaman izafet *patates satılması* olur. Bu da *patates satması* anlamı *patates satışı* anlamına uymıyor demektir. Çünkü *patates satışı* izafeti satış fiilini yapanı ifade etmez, *patates satması* ise üçüncü şahsın varlığını (yani satanı) anlatır. Anlaşıyor ki *patates satılması* ve *patates satılışı* muvazi şekiller olduğu halde *patates satması* ile *patates satışı* muvazi şekiller değildir. Öyle anlaşıyor ki Türk gramerlerinde şimdiye kadar bu konuya dokunulmamıştır.

Müellif Türk edebî dilindeki izafetleri türlü yönlerden inceledikten sonra konuşma dili ile foklordaki izafet konusunda bir bap ayırmıştır. Onun araştırmalarına göre konuşma ve dilinde folklorun bilhassa atalarsözü kısmında Sı + Mı tipi izafetlerin devrik (inversion) şekillerine, -yani Mı + Sı şeklini almalarına- sık sık raslanmaktadır. Bilindiği gibi Türkler heyecan ve şaşkınlık esnasında konuşurken edebî üslûp normaları ve gelenekleriyle kurulmuş olan müstakar (stable) cümle dizisini altüst ederler. İzafetin de devrik şekil almasına bu ruhî durum sebep oluyor. Devrik izafetlerde predikat iki ögenin ortasında gelir. Misaller :

Dünyada menendi kalmadı Sadızkadenin (S. Ertem, Bacayı indir, bacayı kaldır, S. 53, “*Sadızkadenin menendi dünyada kalmadı*” yerine);
Yüreğine inecek beyefendinin (Peyami Safa. Fatih-Harbiye, s. 13, “*Beyefendinin yüreğine inecek*” yerine);
Hali şekli nasıldır bu adamın (Hüseyin Rahmi. Gönül ticareti, s. 23, “*Bu adamın hali şekli nasıldır*” yerine).

İki yanından da morfolojik bağ ile bağlanmış olan Sı + Mı izafeti konuşma dilinde sık sık devrik izafet şeklini alabiliyor ise de ancak bir tarafından morfolojik bağa malik olan So + Mı izafeti devrik şekil olmaya uygun değildir; fakat izafet olmıyan takımlardan So + Mı kalıbına uydurularak bir izafet meydana getirilebilir., meselâ *Ahmet zavallısı, erkek güzeli, helvacı güzeli* gibi. Bunlar aslında sıfat tıklarıdır. *Zavallı Ahmet, güzel erkek, güzel halvacı.*

So + Mo izafetine gelince, konuşma dili bu izafeti, edebî dilde kullanılmasına imkân görülmiyen ögelerden çok kolaylıkla yapabilmektedir. Bu biçim izafetlerin edebî dildedede bulunanlarından birkaç örnek :

gurbet il (S. Ali, Kağrı, 51),
çakıl yol (S. Ali, Kağrı, 107)
düşman unsurları (Y. Kadri, Yaban 114)
ateş nefes (R. Enis, Afrodit... 161, 172, 189)
çul heybe (S. Ali, Kağrı, 23)
spor araba (A. Davar, Mülâzimin romanı, 154)
kukla hükümetler (“Tan” 17/12/1943),
ifrat derece (K. Nami, Puşkin 93)
zümrüt taş (R. Enis, Afrodit... 91).

Halk dilinin yarattığı bu eksiz (So + Mo) izafetlerini edebî dil uzun müddet yanlış sayar, nihayet çok yaygın hale geldikten sonra, tesbite mecbur olur. Türkiye’de bulunup ta *hediye mendil, duba köprü, kaza kurşun, paraşol araba, örnek nizamname, pul şişe, kenar mahalle* ve buna benzer pek çok ifade şekillerini işitmiyen yoktur. Muhafazakâr yazarlar bu gibi deyişleri kullanmayı tehlikeli sayarlar.

Genel olarak kabul edilen izafet normaları atalar sözünde de bozulur. Bunlarda So + Mı izafeti yerine So + Mo (*kabahat samur kürk olsa kimse sırtına almaz. (Samur kürkü yerine samur kürk); Bahşiş atın dişine bakılmaz, (bahşiş atının yerine bahşiş at).* yahut So + Mı yerine Sı + Mı (*davulun sesi uzaktan hoş gelir*) kullanılır.

Edebî dilin cesaret edemeyeceği yerde konuşma dili şaşılacak derecede bir kolaylıkla So+M₁ izafetleri yaratmakta devam ediyor. *Neoldum delisi, dev bir silindir, akşam şerifiniz hayırlı olsun* gibi izafetler bunlardandır.

Konuşma dilinin yarattığı bu “anomal” izafetlerin yavaş yavaş edebî dile de geçtiği görülmektedir.

Müellif son babında izafetin olgunlaşma safhalarına ve yapısında husule gelmekte olan değişikliklere temas ediyor. Onun düşüncesine göre S₁ + M₁ tipi izafetler gittikçe birinci ögesinin ekini kaybederek So + M₁ tipine, So+M₁ tipi izafetler de mülkiyet ekini kaybederek üçüncü tip (So+Mo) izafete dönmektedir. Böylece izafetin ekli rejiminin gittikçe zayıfladığı görülmektedir.

S₁+M₁ tipi izafetin So+M₁ tipine geçmesi seyrek olmakla beraber So+M₁ tipinin So+Mo tipine geçmesi gittikçe çoğalmaktadır. Bu eserde incelenen süre ancak 50 yıl kadar bir zaman olduğu halde izafetteki bu olgunlaşma ve değişme sürecinin hızla ilerlediğini görmek mümkündür. XIX. yüzyılda derebeyi ve tereyağı kelimeleri yerine derebey ve tereyağ demek mümkün değilken şimdi böyle demek tabii sayılmaktadır.

Dikkate değer ki birinci ögesi yabancı kelime (başlıca Fransızca) olan bu ve evvelce substantif sayıldığı için So+M₁ tipi izafet yapılarak kullanılan takımlar şimdi sıfat takımı olmuşlardır :

aristokrat aile (Reşat Enis. *Afrodit...*, 22), *burjuva ideal* (R. Nuri. *Eski hastalık*, 129), *bir negatif pelikül* (R. Halit. *Çete*, 70), *fantom bir anasın* (H. Rahmi. *Gönül ticareti*, 35), *filozof bir tavırla* (R. Nuri. *Çalışkuşu*, 342), *fantazi bir kadın* (Şükûfe Nihal. *Yalnız dönüyorum*, 128), *moda bir esvap* (H. Edip. *Sinekli bakkal*, 287), *lüks bir vapur* (R. Nuri. *Eski hastalık*, 17)

Birçok yabancı kelimeler, yakın zamana kadar substantif sayılırlarken şimdi sıfat (adjektif) olarak kullanılmaya başlamışlardır. Meselâ *katolik, protestan* gibi. Yine krş.: *Bolşevik inkılâp, emperyalist Fransa Kültür park, blok bina, panama şapka*.

Daha XIX. yüzyıllarda *deve kuşu, kurt köpeği* gibi benzeyiş anlatan takımlar So+M₁ kalıbı ile yapılırdı. Şimdi ise So+Mo kalıbı tercih edilmektedir. Eskiden “gibi” edatı ile yapılan terkiplerin şimdi “gibi” sız yapıldığını görüyoruz: *dal vücut* (H. Edip. *Sinekli Bakkal*, 166), *İpek sular* (aynı eser, 310). *Kadavra insan* (K. Nami. *Puşkin*, 9)

Son yıllarda substantiflerden yapılan eksiz (afekssiz) terkiplerde defis—işareti kullanılmıya başlamıştır ki bu Türkçe noktalama sisteminde şimdiye kadar yoktu. Misaller :

makine-kuşlar (Yakup Kadri. Yaban, 226),
kalıp-kanaatlar (Y. Kadri. Bir sürgün, 175),
gölge-adam (Y. Kadri. Bir sürgün, 124),
cüce-çocuk (Halide Edip. Sinekli bakkal, 363),
Anıt-kabir.

Has isimli izafetlerde eklerin kaybolması olayına J. Deny (Gramer, § 1160) de temas etmiş ve buna *Paşabahçe* adını misal olarak göstermiştir.

Bizim müellife göre Türk dilinin yapısı son elli yıl içinde çok önemli gelişme ve değişme süreci geçirmiştir, bu süreç devam etmektedir, bundan sonra da devam edecektir. So+Mı izafetinden relâtif (mülkiyet) ekinin (takısının) atılmasıyla teşkil edilen *composita*'lar son 30-40 yılın mahsullerindedir. Meselâ: *sahilsaray*, *derebey*, *demiryol basmakalıp*, *sütana* ve b.

Yabancı dillerden alınan bazı kelimelerin isim (substantif) veya sıfat (adjektif)mı olduğu kesin olarak derhal belirtilememektedir. Meselâ *anonim* kelimesi bazan sıfat, bazan da isim olarak kullanılmaktadır. (*anonim şirket*, *anonim şirketi*).

Edebî dilde de muayyen bir şekil alamamış, yani gelişme sürecini tamamlamamış olan, terkipler vardır, meselâ :

İngiliz kız, *İngiliz kızı* (Piyami Safa. Fatih-Harbiye, 108),
Arap kadın, *Arap kadını* (Reşat Enis. Afrodit. . . . , 92),

Habeş kadın, *Habeş kadını* (Reşat Nuri. En güzel hikâyeler, 30). Bilindiği gibi her dil terkiplerini morfoloji bakımından yalınlaştırmaya çalışır. Türk dili de bundan ayırilemez. Türk dili üzerinde yapılan araştırma ve incelemeler gösteriyor ki bu yalınlaştırma süreci Türkçede hızla devam etmektedir. Evvelce So+Mı tipi veya Arapça nisbet yasıyla kurulan terkiplerin şimdi So+Mı tipiyle kurulduğunu görüyoruz. Meselâ, evvelce şimal İtalyası veya şimalî İtalya denildiği halde son yıllarda şimal İtalya deniliyor (Şimal İtalya'ya, Şimal Fransa'ya ve batı Avrupa'ya akınlar yapıldı" "Ulus", 30.XII.1943) Son yıllarda meydana gelen *Sünerbank*' *Denizbank*, *Türk Ofes*... gibi *composita*'lar izafetin değişme sürecinin tabii sonucudur. Bu sürecin Türkçede

çok önce başlamış olduğu *Arpaçay, değirmendere, Kumtepe, Hasan-kale, Karpuzdere* gibi çok eski coğrafi adların bulunmasından anlaşılıyor.

Müellif yukarıda (s. 71) artikl “bir”in izafet takımlarında işgal ettiği yerlerden bahsederken So+Mo tipi izafetlerde bu “bir” iki öge arasına sokulmak suretiyle (interposition) kullanılmasının Türkçede yeni, birinci dünya savaşından sonra edebî dile girmiş bir olay olduğunu iddia ediyor. Buna edebî dilden şu misalleri veriyor :

ipek bir yorgan (Reşat Enis. *Afrodit*, 145),

bronz bir büst (a. e., 78),

çinko bir tas (Refik Halit. *Çete*, 47),

toprak bir ibrik (a. e., 25),

gümüş bir ayna (Halide Edip. *Sinekli bakkal*, 235).

Buraya kadar S. S. Mayzel’in *Türk dilinde izafet* adlı monografisini tanıtmaya çalıştık. Türflü mütalâalar, nazariyeler ve faraziyeler ihtiva eden ve birçok yeni problemler ortaya koyan bir eseri gereği gibi tanıtmamızın güç olduğunu okuyucular takdir ederler. Sözlük, fonetik, morfoloji hattâ sentaks ve üslûp bakımından derin bir değişme süreci (prose) içinde bulunan Türkçe üzerine yazılan bu gibi eserlerin -değerleri ne olursa olsun- tanıtılmasının faydalı olacağını sanıyoruz.

ABDÜLKADİR İNAN